

PREDROMANIČKE CRKVE SREDIŠNJEGA I ZAPADNOGA DIJELA OTOKA BRAČA

Uvod

U prošlom smo nastavku opisali predromaničke i ranoromaničke crkve istočnoga dijela Brača, sada nastavljamo s prikazom takvih crkvice na ostalim njegovim dijelovima. Odmah valja reći da tih crkvice ima nešto manje jer je u ranom srednjem vijeku unutrašnjost toga dijela otoka, a rekli smo već da naselja na obali praktički i nije bilo, bila i slabije naseljena. Crkve su uglavnom grupirane oko najstarijih i danas postojećih naselja – Dola, Nerežišća i Donjeg Humca. Postojanje takvih crkvice na zapadnom nenaseljenom dijelu otoka, gdje su uglavnom bili stanovi nerežiških pastira, višestruko je zanimljivo jer svjedoči o snazi vjerskih potreba novonaseljenoga slavensko-

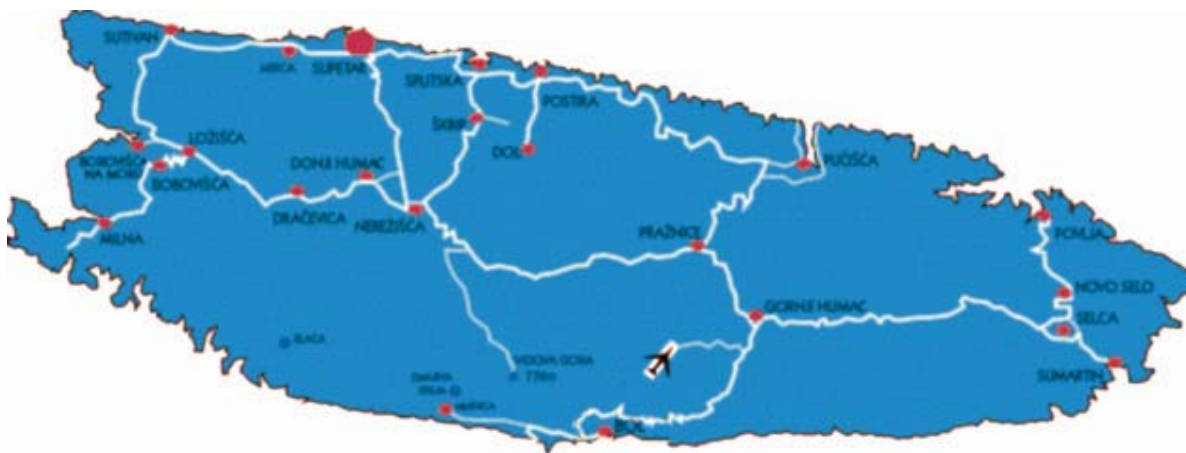
PRE-ROMANESQUE CHURCHES IN CENTRAL AND WESTERN AREAS OF THE BRAČ ISLAND

Pre-Romanesque churches of the central and western portions of the island are presented in this final segment of the small serial on early Christian and pre-Romanesque churches of the Brač Island. These churches are mostly grouped around old centres of Dol and Nerežišće, and the most interesting is the Church of St. Michael (Mihovil) near Dol where traces of a small chapel are still visible, and the Church of St. Elijah (Ilija) near Donji Humac which was erected on an ancient mausoleum. Other churches are fully conformable with the sacral architecture of that time, which means that they have a highly intricate interior and a much simpler exterior. A special attention is placed on the Stomorica and St. Martin churches near Ložišće, as they constitute an evidence that this part of the island was inhabited by Croatian settlers in the first wave of their migrations. It is interesting to note that all these churches are even now in a good state of repair.

nije naselili sve srednjodalmatinske otoke, a ponajprije Brač koji im je bio najbliži, ta je teza iz djela *O upravljanju carstvom*, inače glavnom izvoru za poznavanje srednjovjekovne

Crkve u sastavu župe Dol

Mjesto Dol je od svog postanka nesumnjivo hrvatsko naselje, a smješteno je dva kilometra sjeverno od

Zemljovid Brača sa svim sadašnjim naseljima

ga stanovništva. Osobito ističemo zbog toga što je na prostoru između rijeka Cetine i Neretve, prema svjedočenju bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta, u 10. st. bila tzv. Paganija (Neretvanska Kneževina), dakle nekrštena zemlja. Kako se poudano zna da su stanovnici Paga-

povijesti naših krajeva, vjerojatno sasvim pogrešna jer nigdje u Hrvatskoj na tako malom prostoru nema toliko crkava. Također je moguće da su na zapadnom dijelu otoka u ranom srednjem vijeku postojala i neka manja naselja koja su nam danas sasvim nepoznata.

Postira. To smo živopisno i neveliko naselje već spominjali kada smo pisali o ruševinama crkve Sv. Vida, a u povijesti se prvi put spominje 1337. i 1345. u vezi s agrarnim ugovorima splitske nadbiskupije i njegovih stanovnika oko obrade zemljišta uokolo Postira. I danas tom selu s jedva

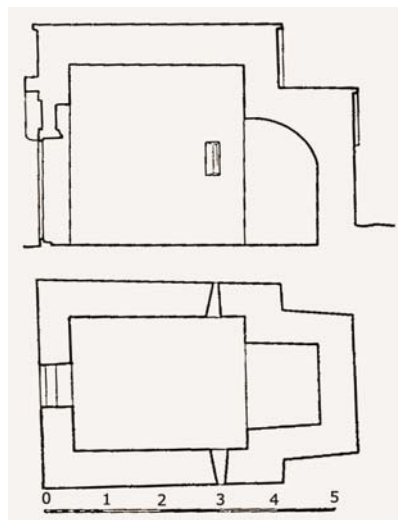
stotinjak stanovnika pripada gotovo najrasprostranjeniji zemljišni posjed konfin (prema lat. *confinium* = granica) koji je u sastavu crkvene župe. Na tom području ima nekoliko srednjovjekovnih crkva.

Crkva Sv. Barbare

Crkva Sv. Barbare nalazi se u unutrašnjosti otoka, u samom njegovom središtu, pokraj staroga puta između Nerežišća i Pražnica, u predjelu Sutvara kojemu je dala i ime. Upravo toponim i najviše svjedoči o starosti te crkve koja bi po neraščlanjenosti vanjštine i unutrašnjosti te nekim drugim značajkama više pripadala ranoj romanici, iako je moguće da je crkva građena u blizini ili na mjestu

Crkva Sv. Barbare

Presjek i tlocrt crkve Sv. Barbare

neke prijašnje. Naime poznati hrvatski jezikoslovac, onomastičar i dijalektolog akademik Petar Šimunović [1], inače rođeni Bračanin koji je i doktorirao na bračkoj toponimiji, drži da takva imena nisu mogla nastati poslije 10. st. Sv. Barbara (u pravoslavlju Varvara prema grčkom izvoru) svetica je kojoj je posvećeno malo predromaničkih i ranoromaničkih crkava iako je slavljena u ranom kršćanstvu. O njezinu se životu (spomendan je 4. prosinca) vrlo malo zna, upitno je čak i njezino postojanje, a prema legendi stradala je

mučeničkom smrću početkom 4. st. u Nikomediji u Maloj Aziji. Svrstana je među 14 velikih kršćanskih pomoćnica, a zaštitnica je gorštaka, seljaka (od groma i nevremena), rudara i tunelograditelja [2].

Unutrašnjost crkve Sv. Barbare nema pilastara (polustupova) ni poprečnih pojasnica pod bačvastim svodom. Ima četvrtasto svetište izvana i iznutra, a ono prelazi u svod preko trompa u uglovima što je također dokaz starosti ili konstrukcijski ostatak prijašnjih stilova. Unutrašnjost je osvijetljena uskim unutrašnjim prozorčićima nadomak apside. U apside se nalazi skromni kameni oltar čija je menza smještena na uskom kamenom stupu. Vjerojatno se crkva i u prošlosti mnogo puta obnavljala jer se u vizitaciji biskupa Valerija iz 1579., kada je prvi put spomenuta, navodi da je otvorena, prokišnjava, s praznim oltarom i bez zvona kojega doduše ni danas nema [3].

Vrata su omeđena kamenim dovratnicima, a iznad vrata je istureni višeci luk s trokutastim zabatom koji uokviruje zatvorenu lunetu. Crkva je poput gotovo svih starih bračkih crkva natkrivena kamenim pločama

učvršćenim vapnenim mortom, a građena je pravilno klesanim kamenom. Prema stilskim je karakteristikama mogla biti izgrađena najranije u 12 st., ali je sasvim moguće da se radi u starijoj crkvi koja je u ranoj romanici temeljito preuređena. Valja reći da je riječ o jednoj od najmanjih bračkih crkva s kraja 11. ili početka 12 st. jer je duga približno 5 m skupa sa zidovima [4].

Sv. Barbara je dosta udaljena od svih i starih i novih naselja pa smo je pronašli prilično teško iako se nalazi pokraj staroga i još uporabljivoga puta. Naime cijeli je taj dio bračke visoravni ispresijecan žičanim pregradama zbog ispaše ovaca pa nam je dugo trebalo dok smo shvatili da je jedini mogući način prilaza otvaranje provizornih prolaza u žičanim pregradama. Rekli smo da je crkva nedavno temeljito obnovljena pod zaštitom restauratora te ožbukana izvana i iznutra, ali vlaga iz tla već oštećuje donje dijelove zidova. Ispred ulaza u crkvu postavljeni su obrađeni kameni fragmenti za koje nije poznato jesu li pronađeni u blizini ili su za ovu prigodu isklesani. Stariji je kameni fragment poput praga postavljen i ispred ulaznih vrata.

Crkva Sv. Mihovila

Crkva Sv. Mihovila nalaz se na strmom brežuljku Miholjratu (Miholjratu, Mihov rotu) iznad Dola koji dominira cijelim predjelom sve do Škripa. Kraj karakteriziraju strme padine koje su nekada bile obrasle maslinama, a sada su preostali samo rijetki maslinici i kamene gomile.

Glavna je značajka ove crkve da je poput Sv. Mikule između Selaca i Sumartina imala kupolu nad srednjim travejom, a to je zapravo najzapadniji jednobrodni kupolni tip crkve na hrvatskim otocima. Ta je kupola međutim bila uklonjena i bili su uočljivi samo njezini tragovi, no nedavnom je

cirane, tako da se zasad na svim poznatim presjecima ne uočavaju tragovi kupole u svodu, iako su vidljivi u samoj crkvi. Jednostavno je rupa u bačvastom svodu pokrivena samo krovnom konstrukcijom.

U raščlanjenoj unutrašnjosti oblik i veličina lukova, zapravo slijepih arkada, razlikuje se od onih u drugim crkvama koje su ovdje mnogo šire i više, ali zato i pliće, što stvara dojam manje prostranosti. Na početku lukova, pojasnica svoda i trijumfalnog luka ispred apsida postavljeni su nepravilni kameni imposti (nadglavci). Apsida je polukružna izvana i iznutra i ima sačuvan samo stupac oltara,

Pročelje crkve Sv. Mihovila

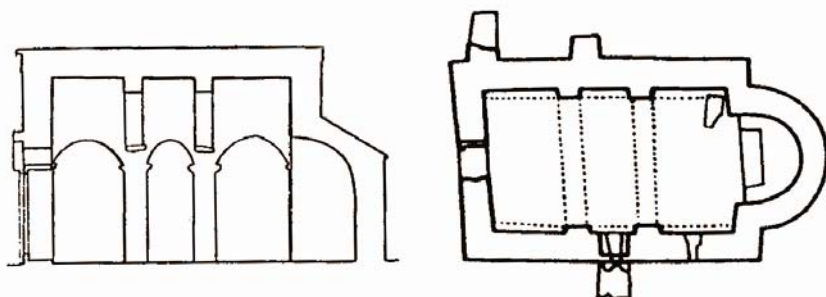
poslije zazidana pa se još uočavaju njihovi ostatci, a na tom je mjestu sačuvan i prozor. Još se jedan vrlo uski prozor nalazi nadomak apsidi, a nakon konzervatorskih zahvata otvoren je i uski prozor u apsidi. Sa sjeverne su strane crkvi uz zapadno pročelje i na polovici kao ojačanje pridodana dva kontrafora.

Posebna su vrijednost i neobičnost ove crkve ulazna vrata koja se sastoje od uspravljenoga antičkog sarkofaga kojemu je za otvor odbijeno dno, a strane služe kao okvir. Stoga su ta vrata nešto uža od onih na ostalim crkvama. Nad vratima je prošupljena luneta od radialno ugrađenih kamena. S vanjske je strane uokviruje viseći kameni luk [1], [4].

Na okolnom su se terenu prije pronalazili grobovi koji su bili omeđeni i pokriveni kamenim pločama, baš kao što je to bio slučaj sa starohrvatskim grobovima od 9. do 11. st. Crkva je, čini se, najvjerojatnije građena početkom 10. st.

Grobišna crkva Sv. Petra u Dolu

Pretpostavlja se da crkva Sv. Petra na groblju u Dolu također potječe iz predromaničkog razdoblja jer ima bačvasti svod bez pojasnica i polukružnu apsidu, pa bi shodno tome pripadala kraju 11. ili početku 12. st.

Presjek i tlocrt crkve Sv. Mihovila

temeljitoj restauraciji obnovljen izvorni otvor, ali ne i kupola za koju nema spoznaja kako je zapravo izgledala. Te promjene još nisu publi-

a lijevo od apsida sačuvan je kameni stol za odlaganje predmeta tijekom obreda. U srednjem su se traveju otvorala vrata s južne strane, koja su

Crkva Sv. Mihovila nad Dolom

Crkva Sv. Petra na groblju u Dolu

No crkva je u međuvremenu doživjela brojne preinake – prošireni su prozori, vrata i ugrađeni kameni okviri te nadograđen zvonik na preslicu. Crkva je i tijekom 19. st. doživjela manje preinake, ali je pritom vanjština znatno izmijenjena neukusnim žbukanjem.

Zvonik ima romanički trbušasti zidni vijenac koji je na Braču bio raširen tijekom 14. st. kada je vjerojatno i izgrađen. Na njemu se nalazi zvono koje ima gotička slova s natpisom o majstoru Nikoli koji ga je izradio. I oblik tih slova upućuje na 14. st., što znači da bi to bilo najstarije sačuvano zvono na Braču [4].

Crkve u okolici Nerežišća i Donjeg Humca

Nerežišća su punih osam stoljeća bila središte otoka – od početka 11. st. i mletačkoga zauzimanja do Napoleonova doba početkom 19. st. Tu je bilo sjedište bračkoga kneza i bračkoga plemstva, ali i prometno raskrižje na rubu najvećega bračkog polja. Ujedno bilo je veliko kulturno središte. Primjerice u Nerežišćima je rođen fra Bernardin Drivodilić koji je 1495. tiskao *Lekcionar*, prvu hr-

Župna crkva u Donjem Humcu

vatsku knjigu s latinskim slovima. U Nerežišćima su za razliku od drugih bračkih naselja sačuvani i vrijedni primjerci profane graditeljske baštine. Ime potječe od slavenske osnove "nerez" koja znači "neobradivo zemljište".

Donji Humac nalazi se samo 2 km sjevernije i jedno je od najstarijih bračkih naselja. U obližnjoj špilji Kopačini iskopani su tragovi života od VIII. do III. tisućljeća pr. Krista, pa neki arheolozi smatraju da se radi

o najstarijem čovjekovu prebivalištu u Dalmaciji i jednom od najstarijih na cjelokupnom jadranskom području obiju obala. Donji je Humac smješten na prisojnim obroncima brda Humca i prvi se put spominje 1305. Ipak možda se radi o mjestu Gomilju koje se u 11. st. spominje u kupovini posjeda što ga je Bračanin Tišen kupio od jednoga splitskog plemića.

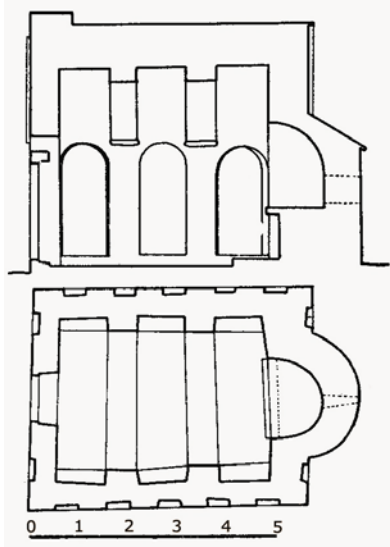
Najvrjedniji je spomenik u ovom mjestu župna crkva koja je prvotno bila vrlo mala (5,5 x 3 m), a u topografiji se spominjala kao Stomorica, što bi značilo da potječe iz 10. st. Poslije je u 15. st. dograđena i dobila dvostruke dimenzije, a ponovno je produžena u 19. st. U međuvremenu je, u 18. st., zvonik izgradio slavni Trogiranin Ignacije Macanović. U crkvi se u zidu prvotnoga sve-

tišta nalazi vrijedna freska Krista između Bogorodice i Ivana Krstiteља, u bizantskom stilu, najvjerojatnije iz 13. st. Ta je slika poznata kao čudotvorna i povod je najvećega i najpoznatijega otočkog prošteništa [1].

Crkva Sv. Jurja

Crkva Sv. Jurja nalazi se na istaknutom vrhu Jurjeva brda sjeverno od Nerežišća koji dominira središnjim dijelom otoka. Crkva se može uočiti s obalnih sjevernih prostora otoka te

iz napuštenih vinograda na zapadu i s pašnjaka na visoravni na istoku. Nekako se čini kao da bdiye nad krševitim otokom čiji je svetac-ratnik njegov davni zaštitnik. Vjerojatno je zbog dobrog pogleda u blizini crkve izgrađena promatračnica s koje se tijekom ljeta pazi na izbijanje mogućih požara.

Presjek i tlocrt crkve Sv. Jurja

Vanjski su zidovi raščlanjeni uskim plitkim i visokim lezenama koje su spojene lukovima i posvuda ritmično raspoređene uokolo crkve, osim

u polukružnoj apsidi, a raščlanjena je vanjšina zaista rijetkost među bračkim predromaničkim i ranoromaničkim crkvama. Takve lezene od crkava koje smo već opisali imaju Sv. Ivan na Lopudu i Sv. Petar na Šipanu, s tim što šipanska crkva ima lezene i na apsidi, a lopudska u nišama prozorske otvore.

Na vratima crkve Sv. Jurja iznad Nerežišća je prošupljena luneta koja jedina obasjava unutrašnjost pokrivenu bačvastim svodom s dvije poprečne pojasnice. Niše su raspoređene po svim zidovima što stvara dojam razigranosti i monumentalnosti, a u donjem su dijelu ispunjene. Oltar je nekada stajao na kamenom stupcu koji je sada obzidan, a na njemu se nalazi starokršćanski križ koji upućuje da se možda na ovome mjestu kult njegovao i u pretkršćansko doba. Crkva je građena od lomljena kamena kakvog na okolnim gomilama ima posvuda. Žbuka je na vanjskim zidovima prilično oštećena, a jednom je davno munja uništila naknadno prigradeni zvonik na preslicu i na njegovu se mjestu sada nalazi mali klesani kameni križ.

Valja reći da se u ovoj crkvi nalazi jedan od najljepših bračkih reljefa iz

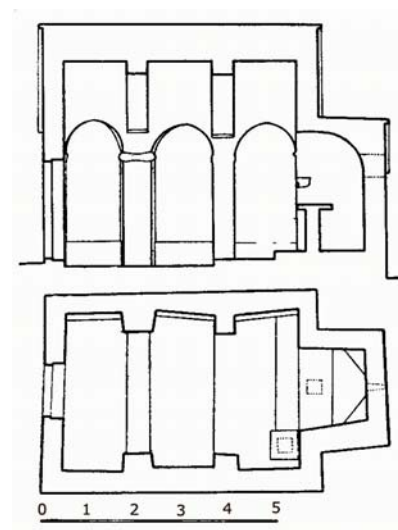

Reljef s prikazom Sv. Jurja

doba renesanse koji prikazuje mladolikoga viteza Jurja na konju kako ubija zmaja na izlazu iz pećine. Drži se da je autor reljefa, a čini se da je to Bračanin Lozanić iz 15. st., tim prizorom uspio obuhvatiti sve sudionike poznate legende koja se vezuje uz Sv. Jurja [1], [4].

Crkva Sv. Ilije

Crkva Sv. Ilije smještena je na sjevernoj blagoj padini iznad dolca koji se od Donjega Humca prostire prema zapadu. Crkva je izgrađena na ostatcima rimskog mauzoleja (4,4 x 3,5 m) koji je građen obrađenim kamenom. Ta je grobna komora bila rasokošno zidana građevina, a ukrasni su dijelovi ugrađeni i u zidove crkve.

Presjek i tlocrt crkve Sv. Ilije

Crkva Sv. Jurja

To na neki način potvrđuje neprekinute veze, splet i utjecaje različitih umjetničkih slojeva na bračkom području, a za taj mauzolej Cvito Fisković izričito tvrdi da je najljepši antički spomenik na cijelom otoku [5].

Crkva Sv. Ilije

Crkva je posvećena starozavjetnom proroku Sv. Iliji, velikom borcu protiv poganskoga kanaanskoga boga Baala, koji se pojavljuje i u Novom zavjetu u prizoru Isusova preobraženja zajedno s Mojsijem. Po toj se crkvi i cijeli predio naziva Sutulija, što je jezična prilagodba koja se kao što znamo javlja tijekom 10. st., ali je crkva vjerojatno iz 11. st. Nalazi se pokraj rimskih ostataka, ispod je stara lokva Poganica još iz rimskoga doba, a zapadno od Sutulije sličan je brežuljak zvan Tretrišenik (trisk = grom) pa se čini da se na tome mjestu miješaju ostatci prekršćanskog vjerovanja s kršćanskim (Sv. Ilija Gromovnik), upravo onako skladno kako se ulomci rimskoga mauzoleja uklapaju u dijelove starokršćanske crkve.

Građena je od priklesana četvrtasta kamena koji je sasvim sigurno pripadao rimskom nadgrobnom spomeni-

ku jer se oblikom slaže s kamenom koji se nalazi na rimskim građevinama u Bunji i u povaljskoj luci. Za gradnju je dakako uporabljen i poneki antički blok.

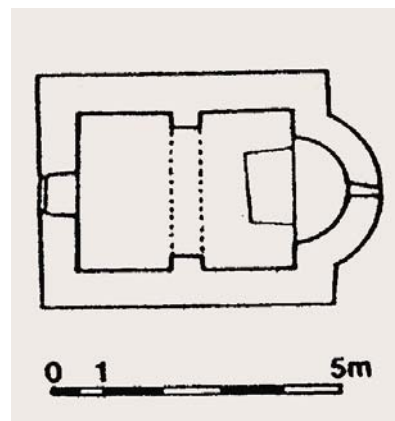
Crkva ima oblik izduženoga četve-

rokuta s četvrtastom apsidom koja iznutra prelazi u polukružnu preko dviju trompa u uglovima. Pilastru su izgrađeni od uspravljenih blokova kamena s rimske građevine, a u gornjem su dijelu prošireni tako da ostavljaju dojam imposta. Takav je kamen umetnut i ispod poprečnih pojasnica pod svodom, a na početku luka nad apsidom kao imposti uzidana su dva ulomka klasičnoga kapitela. Svod je bačvast, a zidovi su raščlanjeni dubokim nišama. Oltarna ploča ispunjava cijelu širinu apside i leži na kamenom stupcu u koji je bio uklesan križ s trokutastim završecima. Sličan je križ bio ucrtan i na kamen prve stube na ulazu u crkvu, a razlog je vjerojatno u tome što je kamen pripadao poganskoj građevini pa je na taj način posvećen. Desno od apside je kameni stol za odlaganje predmeta tijekom obreda, a izrađen je od jednoga rimskoga graditeljskog ulomka.

Na južnom su zidu izvana uočljiva zazidana uska vrata, natkrivena ulomkom rimskoga zidnog vijenca, a nad njim je slijepa luneta polukružno zasvođena. Ta su se vrata otvarala prema srednjoj arkadi. Sporedna su vrata inače velika rijetkost na srednjovjekovnim crkvama, a na Braču ih srećemo još na crkvi Sv. Mihovila iznad Dola. Rijetka su i drugdje, ali se zna da na istome mjestu postoje i u crkvi Sv. Jurja u Žestinju iznad Kaštel Štafilića [1], [4].

Crkva Sv. Luke

Crkva Sv. Luke nalazi se sjeverno od Donjeg Humca, na pola puta do Supetra. Jednostavnoga je pravokutnog tlocrta, presvođena bačvastim svodom i ima po jedan zidani pilastar na sredini poduljih zidova, iznad kojih se u istoj debljini uzdiže poprečna pojasnica nad svodom, a ona počiva na nepravilnim kamenim impostima. Nepravilni kameni impost umetnut je i na početku trijumfalnog luka ispred apside. Pojasnica je izgrađena od pravilnoga klesanog kamena koji se izmjenjuje u nizu s jednoga poprečnog sa dva uzdužna.

Tlocrt crkve Sv. Luke

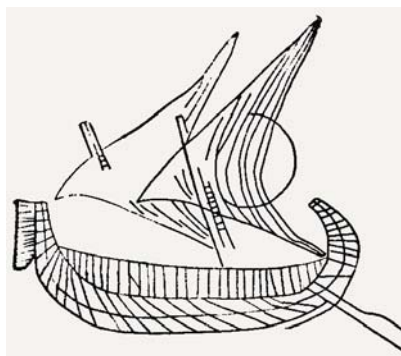
Crkva se prvi put spominje u 16. st. za Valierove vizitacije i tada je prazna, otvorena i bez zvona [3]. U doba kad su je opisivali Davor Dumančić [4], Petar Šimunović [1] i Hrvoje Gjurašin [3] bila je bez krova i u ruševinama, tako da se čini da odavno nije tako dobro izgledala kao što

je to danas slučaj nakon temeljite obnove. Oltarna je ploča u doba kad ju je opisivao Dumančić bila oslonjena na zidić koji je s prednje strane zatvarao donji dio apside, a sada se u apsidi nalazi jednostavni i mali kameni oltar jer je vjerojatno zaključeno da je naknadno prigraden. U sredini je apside prozorčić, a posebna su osobitost crkve uska vrata na pročelju, uokvirena s gornje strane visećim lukom koji završava trokutnim zabatom što okružuje lunetu s malim vitkim prozorom.

Pročelje crkve Sv. Luke

Na zapadnom zidu crkve Sv. Luke svojedobno je Davor Duvančić pronašao crtež broda s jedrima koji je ugraviran u još svježju žbuku. Tip je to dugoljasta broda s uzdignutim pramcem i krmom te trokutastim jedrom. Na kljunu je ugraviran ukras koji podsjeća na one kod mletačkih gondola, a sličnih je crteža manjih brodova bilo i na sjevernom zidu i na pilastru. Kako su ti brodovi bili ugravirani u još svježju žbuku, to bi značilo da se radi o najstarijim cr

Crtež sa zida crkve Sv. Luke

težima brodova iz srednjeg vijeka koji potječu s kraja 11. ili početka 12. st. kada je crkva izgrađena [4].

Međutim Hrvoje Đurašin [3] napisao je da je obilazeću ovu crkvu sreo jednog čovjeka koji je tvrdio da je cijela crkva bila ukrašena mnogobrojnim crtežima s motivima brodova i da ih je prije pedesetak godina s prijateljima uništio. No čini se da ta priča nije istinita jer je teško bez potpune devastacije uništiti crteže ucertane u svježju žbuci, a novi bi crteži u obnovi sasvim sigurno bili sačuvani.

Uz crkvu Sv. Luke sačuvan je starokršćanski sarkofag s križem. Točnije rečeno oni su odvojeni služili i služili kao pojilišta za stoku.

Crkve na krajnjem zapadnom dijelu Brača

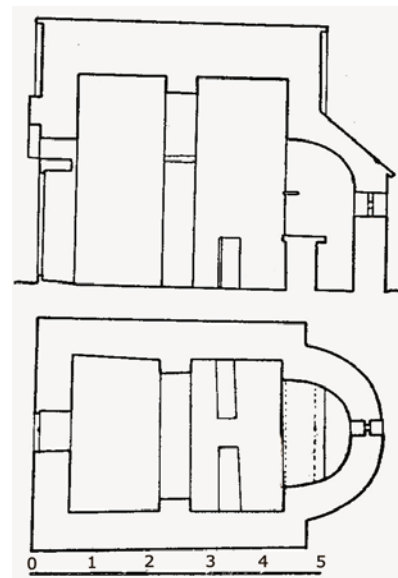
I oko Ložišća i Bobovišća na krajnjem zapadnom dijelu Brača pronađene su dvije predromaničke crkve. Ta su naselja nastala relativno kasno i razvila su se iz staništa nerežiških pastira koji su držali zapadnu i jugozapadnu stranu otoka. Bobovišća, koja su nastala prije, u početku su se nazivala Stanac Dolac, vjerojatno prema vlasniku Stancu čije je postojanje potvrđeno i u najranijim otočkim ispravama. S vremenom je na tome mjestu u blizini lokava došlo nekoliko obitelji koje su izgradile odvojena dvorišta. S vremenom su ta mnoga odvojena dvorišta, kao mjesta na kojima se sadio bob, dobila ime Bobovišća. Naselje je s vremenom raslo pa se najprije odvojilo od nerežiške, a potom i milnarske općine. Krajem 16. i početkom 17. st. imala su više od 250 stanovnika i taj je broj s vremenom rastao, da bi početkom 20. st. imao 600 stanovnika. Danas ima jedva pedesetak stanovnika.

Ložišća su se razvila nešto sjevernije na strmom kamenom proplanku i primjer su kako se na škrtjoj zemlji može preživjeti i dobivati plodove.

Prvi su stanovnici bili članovi obitelji Krstulović-Lozić koji su prema predaji u 18. st. došli iz obližnjih Bobovišća. Za njima su pristigle i druge obitelji, a razlog su bili veliki nameti veleposjednika, pa je novo naselje ubrzo preraslo svoju maticu. Početkom 20. st. imali su gotovo 1500 stanovnika, a prije toga im je kipar Ivan Rendić izgradio visoki kameni zvonik u historicističkom pseudoromaničkom stilu za kojega svi tvrde da je "najlipši kampanel na otoku". No propast vinove loze natjerala ih je na iseljavanje širom svijeta, tako da ih danas ima manje od 200. Na opadanje stanovnika obaju naselja utjecalo je i istodobno naseljavanje Bobovišća na moru [1].

Crkva Stomorica

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, u narodu skraćeno zvana Stomorica (Sv. Marija), izgrađena je sjeveroistočno od Ložišća u istoimenom predjelu u ranoromaničkom stilu. I ona je bila prazna i otvorena u 16. st. tijekom Valierove vizitacije.

Presjek i tlocrt crkve Stomorice

Pravokutnog je tlocrta, a na istočnom dijelu ima polukružnu apsidu s prozorčićem s tranzenom u obliku križa. Uski glavni ulaz natkriljuje viseći luk s konzolama i otvorenom

Crkva Stomorica

lunetom, a uz južnu je stranu dograđen široki i masivni pilon koji je nekad, kako se čini, nosio zvonik na preslicu sa zvonom [6]. Crkvice ima po sredini uzdužnih zidova po jedan pilastar koji nosi pojasnicu iznad koje se nalazi bačvasti svod, izvana pokriven kamenim pločama, a ploče su rezane u pravilne četvrtaste oblike i pravilno poredane.

Zapravo Stomorica i oblikom i veličinom najviše sliči crkvi Sv. Luke sjeverno od Donjeg Humca, a vjerojatno je i nastala u isto doba. Stomorica se razlikuje samo po tome što ima nisku i priprosto zidanu oltarnu pregradu s prolazom u sredini, a to je ujedno i jedina oltarna pregrada u predromaničkim i ranoromaničkim crkvama na otoku. Postoji doduše još jedna sličnost između tih dviju crkava, a ona se očituje u tome da su u blizini pronađeni tragovi rimskih građevina. Moguće je također da je Stomorica izgrađena na temeljima neke starije crkve kojoj je nemoguće utvrditi tloris.

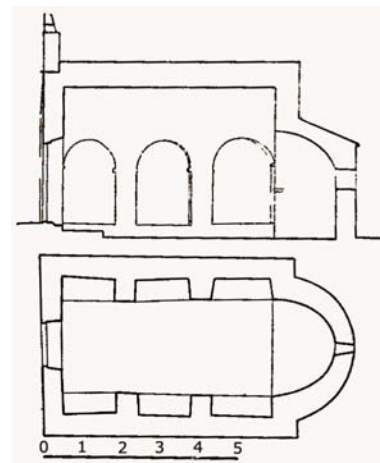
I Stomorica je nedavno, poput mnogih bračkih crkvice, temeljito obnovljena. Kao posebnost valja spomenuti da je zapadno od crkvice, preko vrlo dugačke doline zvane Veli do-

lac, za austrijske uprave podignut veliki kameni most, što je zaista kuriozitet za ovaj bezvodni otok [1], [3], [4].

Crkva Sv. Martina

Južno od Bobovišća prema Milni nalazi se ranoromanička crkva Sv. Martina koja je poput mnogih drugih podignuta na vrhu brda. Tako je taj francuski svetac i bivši vojnik (Sv.

Martin Turonski) iz 4. st., slavljen i na istočnom i na zapadnom dijelu otoka, iako u Sumartinu nema svoju crkvu (jer je tamo samostanska župna crkva Gospe od Anđela izgrađena prije I. svjetskog rata), ali je ipak blagoslovljena 11. studenoga na blagdan Sv. Martina.

Presjek i tlocrt crkve Sv. Martina

S položaja crkve Sv. Martina pruža se lijep pogled na Splitska vrata koja su na nekoliko stotina metara približila obližnji otok Šoltu, a ujedno se vidi morski prostor koji zatvaraju Brač, Šolta i Čiovo i koji se doimlje poput jezera, išaranog brojnim brodovima.

Crkva Sv. Martina

Sv. Martin je jedna u nizu tlocrtno pravokutnih i izvana neraščlanjenih crkava s polukružnom apsidom izvana i iznutra. Ima duboke i u dnu ispunjene niše koje s bačvastim svodom stvaraju privid monumentalnosti. Bačvasti svod ne pridržavaju pojasnice, ali su na početku lukova lažnih arkada postavljeni kameni imposti. Gotički zvonik na preslicu podignut je vjerojatno krajem 15. st.

U crkvi se nalazi jedan zanimljiv reljef u kojemu stručnjaci, iako u provincijskom ozračju, uočavaju odjeke rada velikoga Nikole Firentinca (15. st.), koji je osobito dojmive radove izradio u prekomorskom Trogiru. Reljef prikazuje Bogorodicu s Djetetom, a u desnom je kutu poznati prizor iz života Sv. Martina koji dijeli svoj plašt s prosjakom. U tom asimetričnom reljefu ima međusobno nepovezanih motiva, ali i nadahnutih pojedinosti.

Kako je u 17. st. propala zamisao da ova crkva bude zajednička župna crkva Milne i Bobovišća, ostala je napuštena i zapuštena, s lijepim pogledom na more i uski i duboki zaljev luke Bobovišća. Zaista je riječ o lijepom vidikovcu koji se nalazi nedaleko od glavne otočke ceste. Premda Sv. Martin nije uređen poput mnogih drugih bračkih predromaničkih i ranoromaničkih crkava, ipak je ipak u dobrom stanju.

Zaključak

Na kraju valja dodati da bi ovom popisu valjalo možda pribrojiti i crkvu Sv. Jurja na Velikoj Bračuti pokraj Pučišća i ruševine crkve u uvali Osibove pokraj Milne. Crkva Sv. Jurja ima bačvasti svod i istiće se malim tlocrtnom i povećanim visinama u čemu se može prepoznati gotički utjecaj, baš kao i na bezimenoj crkvi pokraj Milne. No i neke će crkve koje smo uvrstili u popis predromaničkih i ranoromaničkih crkava možda biti proglašene mlađima i njihova će se izgradnja svrstavati znatno nakon kraja 11. i početka 12. st.,

iako držimo da su ponajprije građene prema utjecajima predromaničke ili rane romanike. Tako se, primjerice, sve donedavno vjerovalo da su ruševine dviju crkava Sv. Vida pokraj Dola i na Vidovoj gori zapravo gotičke crkve, a danas nitko više ne sumnja u njihovu predromaničku ili točnije rečeno ranoromaničku izgradnju.

Brojne se bračke crkve iz ranoga srednjega vijeka mogu i na određene načine tipizirati te uočiti njihove zajedničke karakteristike. Sve su građene od 9. do 12. st., točnije tijekom 10. i 11. st., i sve su redovito izvana neraščlanjene, uglavnom bez kupole s bačvastim svodom koje podupiru ili ne podupiru pojasnice te s apsidama koje su četvrtaste izvana, a iznutra i polukružne i četvrtaste te polukružne i iznutra i izvana jer suprotan slučaj nije zabilježen. Samo jedna crkva ima raščlanjenu vanjštinu (Sv. Juraj pokraj Nerežišća), a to je gotovo bilo pravilo kod ostalih crkava o kojima smo dosad pisali. Samo jedna crkva ima sačuvanu oltarnu pregradu, što znači da ona zapravo i nije postojala među bračkim crkvicama. Dvije su crkve imale kupolu nad srednjim travejem (Sv. Mikula između Selaca i Sumartina i Sv. Mihovil iznad Dola), ali danas je ima samo jedna (Sv. Mikula). To su uglavnom i najstarije crkve. Potom bi ih slijedile one crkve čiji svod pridržavaju pojasnice i koje se oslanjaju na imposte te one čiji svodovi dubokih niša ili arkada prelaze preko trompa. Najmlađe bi bile one crkve čiji bačvasti svod ne pridržavaju pojasnice. Pritom zvonik na preslicu, koji većina crkava ima, nije presudan jer je najčešće pridodan poslije, obično u 15. st., osim na crkvi Sv. Jurja u Straževniku za koji se čini da je izgrađen istodobno kad i crkva, početkom 12. st.

Ponešto je drugačiji slučaj s predromaničkim crkvama koje su zapravo izgrađene na mjestima prijašnjih starokršćanskih crkava. To su crkve Sv. Ivana i Tudora u Bolu i Sv. Du-

ha u Škripu. Obje imaju pseudobazilikalni izgled krovšta, jedine u Dalmaciji uz crkvu Sv. Mihovila u Igranima i ruševnoj crkvi na Sušcu, a čini se da su obje imale i oltarnu pregradu. Crkva Sv. Ivan i Tudora u Bolu čak ima djelomično raščlanjeno glavno pročelje.

Svakako je najveća zagonetka svih bračkih predromaničkih i ranoromaničkih crkava što su gotovo sve sačuvane i pod krovom, jer su onih nekoliko srušenih (nabrojili smo ih 4) više izuzetak nego pravilo. Začuđuje vjera i briga starih Bračana o svojim crkvama, posebno što se iz biskupskih vizitacija iz 15. i 16. st. zna da su već tada mnoge crkve bile napuštene i u dosta lošem stanju, štp se uostalom očituje i danas kada su mnoge temeljito i stručno obnovljene. Čudi ipak što o tim obnovama, barem zasad, nema temeljitih stručnih izvješća.

O bračkim smo ranokršćanskim, predromaničkim i ranoromaničkim crkvama pisali čak u četiri nastavka. Zabilježili smo čak osam starokršćanskih crkava, od kojih su dvije (u Povoljima i Stipanskoj luci) uklopljene u sadašnje crkve, tri imaju dojmive ostatke (posebno Lovrečina), a preostale su sačuvane u tragovima i naznakama, posebno u Supetru gdje je gotovo jedini trag sačuvani mozaik. Prikazali smo potom i dvije starokršćanske, a u predromaničkim obnovljene crkve, te četiri crkve (Sv. Tudora, Sv. Vida na Vidovoj gori, Sv. Vida pokraj Dola i Sv. Jadre) koje su sačuvane s više ili manje neznatnim ostacima. Potom smo u dva nastavka prikazali još 15 predromaničkih i ranoromaničkih crkava, dakle ukupno 31 ranokršćansku, predromaničku i ranoromaničku crkvu, a tolikim se brojem starih crkava teško može pohvaliti bilo koja sredina, a posebno otok s nepunih 400 četvornih kilometara i desetak tisuća stanovnika. Doduše možda je poneka od tih crkava upitna, posebno crkva Sv. Jadre između Nerežišća i Donjeg Humca

ili Sv. Petra u Dolu, ali ima i crkava koje bi možda trebalo uvrstiti u spisak, posebno neistraženi starokršćanski sakralni sklop Bunje, grobišnu crkvu Sv. Marije u Gornjem Humcu i župnu crkvu u Donjem Humcu u kojima bjelodano ima tragova prijašnjih crkava.

Tako veliki broj starih crkava trebao bi biti prvorazredna turistička atrakcija, što danas nažalost nije slučaj. Rastužuje čak i to što su na velikoj karti Brača mnoge crkve pogrešno označene ili se nalaze na drugome mjestu. Osim toga, uza sve poštovanje prema ovčarstvu koje je, čini se, sve više isplativo, trebalo bi osloboditi prilaze do svake crkve jer turistima je teško prelaziti ili preskakati žičane ograde mnogih crkava. Teško

se naime riješiti osjećaja da ulaze u nečiji privatni posjed, iako se i ovdje najčešće radi o uzurpaciji javnih prostora, pa čak i putova.

I na kraju trebalo bi turistima ponuditi nekoliko osnovnih informacija o svakoj od tih crkava, a za to bi bila nužna i bolja suradnja s arheolozima i konzervatorima, kao i njihova veća otvorenost prema javnosti. A razjašnjenje tajne zašto na jednom otoku ima toliko mnogo starih crkava, više negoli na bilo kojem drugom, valja ostaviti za neka druga vremena. Ili tu neobičnu činjenicu jednostavno prihvatiti kao takvu i samu po sebi razumljivu, kao što uostalom prihvaćamo i neke druge pojave.

Pripremili: Krešimir Regan,
Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Šimunović, P.: *Brač – vodič po otoku*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
- [2] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [3] Gjurašin, H.: *Horizont ranoromaničke arhitekture na otoku Braču s posebnim osvrtom na crkvu Sv. Vida na Vidovoj gori*, Radovi znanstvenog skupa: Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža (6.-8. 1992.), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1996.
- [4] Domančić, D.: *Starokršćanski spomenici, Srednji vijek*, Brački zbornik (1960.) 4., 113-160
- [5] Fisković, C.: *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, Brački zbornik (1940.), 1., 26
- [6] Fisković, I.: Prilog proučavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu pokraj Splita, Arhiv historijskog instituta JAZU u Dubrovniku (1970.), XII, str. 165-194